

**ALABANDA: TARİHİ COĞRAFYA, TOPOĞRAFYA, ARAŞTIRMA ve
KAZILAR**

Zerrin AYDIN TAVUKÇU

Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
ztavukcu@atauni.edu.tr

Öz

Bugün Aydın İli, Çine İlçesi'nin yaklaşık olarak 7 km batısında yer alan antik yerleşim, Marsyas (Çine) Çayı'nın batısına konumlanmıştır ve iç Karia'nın en önemli kentlerinden biridir. Kentin kuruluş efsanesinde, Karia dilinde "Ala"nın 'at', "Banda"nın 'zafer' anlamına geldiği belirtilir. En erken yerleşime ilişkin Hitit metinlerinde adı Waliwanda olarak geçen Alabanda'daki ilk kazı çalışmaları, 1904 -1905 yıllarında Halil Edhem Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Ardından Aydın Müzesi adına Emin YENER ve Doç. Dr. Suat ATEŞLİER tarafından sürdürülmüştür. 2015 yılından itibaren de Doç. Dr. Ali Yalçın TAVUKÇU başkanlığındaki bir ekip Alabanda'nın tarihine ışık tutmaya devam etmektedir. Antik kentte bu güne kadar sur duvarları, tiyatro, tapınaklar, agora, bouleuterion, hamamlar, stadion, nymphaeum, su kemeri, kiliseler, anıt mezarlar ve nekropol alanlarında çok sayıda lahit mezar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alabanda, Apollon İsotimos, Zeus Khrysaoreus, Apollonios Molon, Apollonios Malakos

**Alabanda: Historical Geography, Topography, Survey and Excavations
Abstract**

Today, the ancient settlement is located on approximately 7 km western side of Çine district of Aydın Province, and the settlement is situated towards the western side of the stream Marsyas (Çine). It is one of the most important cities in the Central Caria. In the founding myth of the city, "Ala" is said to mean 'horse' and "Banda" means 'victory' in Carian language. In regard to the earliest settlements, the name of this settlement was Waliwanda in Hittite texts and the first excavations of Alabanda were carried out by Halil Edhem Bey in the years 1904 -1905. Then excavations were carried out by Emin YENER and Assoc. Prof. Suat ATEŞLİER on behalf of Aydın Museum. And since 2015, a team headed by Assoc. Prof. Ali Yalçın TAVUKÇU continues to shed light on the

history of Alabanda. To this day, castle walls, theater, temples, agora, bouleuterion, baths, stadium, nymphaeum, aqueducts, churches and mausoleums have been identified in the ancient city and a large number of sarcophagus have been identified in the necropolis of the ancient city.

Keywords: Alabanda, Apollon Isotimos, Zeus Khrysaoreus, Apollonios Molon, Apollonios Malakos

Bugün Aydın İli, Çine İlçesi'nin yaklaşık olarak 7 km batısında yer alan antik yerleşim, Marsyas (Çine) Çayı'nın batısına konumlanmıştır (Harita 1) (Hirschfeld 1893, 1270; Marchese 1976, 70-71; Bean 1987, 215; Tırpan 1990, 171; Ateşlier 2012, 78; Ateşlier 2013, 482; 2014, 247). Günümüzde Gökbel Dağı'nın kuzeyindeki tepelerin eteklerinde kurulan Doğanıyurt Köyü, Araphisar Mahallesi içinde bulunan kent (Edhem Bey 1905, 444; Bağdatlı 2001, 1; Yener 2001, 5; Ateşlier 2012, 78; Ateşlier 2013, 482; 2014, 247) Strabon'un da belirttiği gibi İç Karia'nın en önemli kentlerinden biridir⁵⁰ (Strabon, XIV, II, 22, 26; Bean 1987, 215, 220; Küçükeren 2007, 124).

Kentin kuruluş efsanesinden söz eden Stephanos Byzantios, Karia dilinde "Ala"nın 'at', "Banda"nın 'zafer' anlamına geldiğini belirtir (Stephanos Byzantios, Alabanda; Tırpan 1990, 171; Jones 2002, 115; Ateşlier 2012, 80; Ateşlier 2013, 482). Söylenceye göre; Kral Kar, süvarilerinin kazandığı bir zaferden sonra oğluna Alabandos, onun kurduğu kente de Alabanda adını vermiştir. Diğer taraftan Alabanda isminin Luwice 'Ahır' anlamına gelen Alawa'dan türediği ve 'Ahırlı' anlamına gelmesi gerektiği de düşünülmektedir (Umar 1995, 43). Stephanos Byzantios'la aynı görüşü paylaşan Head (Head 1897, XXVI), Alabanda'yı Karia'nın efsanevi kurucusu Kar'ın kurduğunu, ismini ise Maiandros'un (Menderes) kızı Kallirroë'den doğan oğlu Alabandos'tan aldığını ileri sürmektedir. Bir başka görüşe göre kent, Karia'lı bir kahraman olan Euippos'un oğlu Alabandos tarafından kurulmuştur (Stephanos Byzantios, Alabanda; Tümpel 1893, 1271; Head 1897, XXVI; Wathélet 1988, 542; Ateşlier 2013, 482). Cicero ise Tanrılar Dünyası adlı kitabında, kente adını verenin Tanrı Alabandos olduğunu belirtir (Cicero, 3. 39, 50; Bean 1987, 215; Ateşlier 2013, 484). Kesin olmamakla birlikte kent sikkelerinde görülen tanrı figürünün Alabandos'a ilişkin olduğunu ve tapınımın Roma Dönemi başlarına

⁵⁰ Apollonios Malakos, kentin küfelerle yüklü bir eşek görünümünde birleştirilmiş iki tepe üzerinde kurulduğundan bahsederken burada çok sayıda akrep bulunduğundan ötürü kenti alaya alır ve kentin "akrep küfeleriyle yüklü eşek" olduğunu söyler.

dek devam ettiğini bildirmiştir (Cicero, 3. 50; Bean 1987, 215-216; Ateşlier 2013, 484).

Alabanda hakkında en eski bilgileri Hitit kaynaklarında buluruz (Garstang 1943, 41; Garstang-Gurney 1959, 78-79; Bryce 1974, 107; Küçükeren 2007, 124; Ateşlier 2013, 483). Garstang ve Gurney'in yazılı kaynaklara dayanarak hazırladıkları bilgiler ışığında, II. Murşili'nin (MÖ 1345-1315) Ahhiyawa üzerine düzenlediği seferler sırasında izlediği yol ve geçtiği kentler konusunda bilgi sahibiyiz⁵¹ (Garstang-Gurney 1959, 78-79, 111-114; Macqueen 1968, 169; Boysal 1971, 70-71). Sözü edilen araştırmacılar, antik İon ve Karia kentleriyle metinlerde geçen isimleri özdeşleştirme önerilerinde de bulunur ve bunlardan Waliwanda adının Alabanda olabileceği savını önerirler. Waliwanda'nın Alabanda olduğunu kabul edersek, Alabanda'nın MÖ. II. binde de yerleşim görmüş olduğu sonucu ortaya çıkar.

Herodotos, Pers Kralı Kserkses'in MÖ 480'deki Yunanistan Seferi sırasında Pers ve Yunan donanmalarının Yunanistan'ın Euboa Adası'nın kuzeybatısında yer alan Artemision Kanalı'nda karşı karşıya geldiğini, yapılan Artemision Deniz Savaşında Pers donanmasından on beş gemilik bir filonun da Atinalılara tutsak düştüğünden bahsetmektedir (Herodotos, VII, 195). Alabanda Tiranı Aridolis'de tutsak edilen Pers gemilerinden birinde bulunmaktaymış (Flennsted-Jensen 2004, 1110-1111). Ancak Herodotos, Aridolis'in gemi kaptanı olup olmadığını açıklamamaktadır. Fakat Aridolis'in Kserkses'in donanması yerine ordusunun başında görev alması beklenirken, Alabanda gibi denizden içeride bir Karia kentinin denizle bu derece ilişkili olması araştırmacıların dikkatini çekmiştir (Bean 1987, 216; Ateşlier 2013, 483). Herodotos'un yaptığı bir başka açıklamada ise, Pers Kralının Amyntas'a, Alabanda adlı büyük bir Phrygia kenti bağışladığını belirtilir⁵² (Herodotos, VIII, 136). Öte yandan

⁵¹ Tawagalawa Mektubu'nda Hitit İmparatorluğundan kaçan, Hititli bir prens olan Piyama Radus'u yakalamak için düzenlenmiş olan sefer sırasında Lukka topraklarından, kuzeydeki Millawanda kentine giden yol izlenmiştir. Sallapa (Pessinus)'dan dan başlanan seferde olasılıkla Menderes vadisini aşılp, Iyalanda (Alinda)'ya ulaşmadan önce Waliwanda'dan geçilmiş olmalıdır.

⁵² Pers prensi olan Mardonios'un Makedonyalı Amyntas'ın oğlu Alexandros'u Atina'ya görevli olarak gönderdiğini ve bu prensin İran'la bağlantıları olduğunu belirtir. Alexandros'un kız kardeşi, Makedonyalı Amyntas'ın kızı Gygeia, ünlü Pers generali ve Daskyleion satrapı Megabazos'un oğlu İranlı Boubares ile evlenmişti. Herodotos, bu evlilikten Amyntas adlı bir erkek çocuk dünyaya geldiğini, anne tarafından büyükbabasının ismini taşıyan Amyntas'ın Asia'da yaşadığını ve büyük Pers kralı Kserkses'in Amyntas'ı Phrygia'da büyük bir kent olan Alabanda'ya vali yaptığını anlatır.

Stephanos Byzantios (Stephanos Byzantios, Alabandos) da, Alabanda adında bir başka Karia kentinden söz eder, tüm bu açıklamalara rağmen, Karia ve Phrygia'da kurulmuş ikinci bir Alabanda'nın varlığı bilinmemektedir. Bean'e göre (Bean 1987, 216). Phrygia'daki koca bir kentin ardında hiçbir iz bırakmadan yok olması uzak bir olasılıktır. Büyük bir ihtimalle Herodotos'un sözünü ettiği Amyntas Aridolis'ten boşalan tiranlığa getirilmiş olmalıdır. Balcer'da Herodotos'da bahsi geçen Alabanda'nın Karia Alabandası olduğu, Pers Kralı Kserkses'in Amyntas'ı Karia'daki Alabanda'ya yönetici olarak atadığı konusunda Bean ile aynı fikirdedir (Balcer 1995, 228).

MÖ 3. yy'da Karia Federasyonunun bir üyesi olan kent, MÖ 3. yy'ın sonlarında Suriye Kralı III. Antiokhos (MÖ 223-187) tarafından Makedonyalı göçmenlerin yerleştirilmesiyle Khrysaor Antiokheia adını almıştır (Hirschfeld 1894, 2447; Bean 1987, 216; Küçükveren 2007, 124; Ateşlier 2013, 484). Delphi'de bulunan bir Amphiktyon Meclisi buyrultusuna göre, Delphi'ye gelen Antiokheia elçisi 'barış ve demokrasiyi koruyan' Antiokhos'un kent topraklarının dokunulmazlığı konusundaki isteklerini meclise iletmıştır. Bunun üzerine meclis, kentin Zeus Khrysaoreus ve Apollon İsotimos'a adanmış dokunulmaz topraklar olarak duyurulmasına karar vermiştir (Bean 1987, 216; Küçükveren 2007, 124). Buyrultunun başında "Yunanlılar'ın en barışçılarından Khrysaor'ların Antiokheia'sı" tanımının kullanıldığı kent için Delphi Apollon Kutsal Alanına kralı ve kenti simgeleyen sekiz küçük yontunun konulmasına karar verilmiştir.

Karia bölgesinin yerel bir kültü olduğu için Zeus Khrysaoreus⁵³ (Hesiodos, Theogonia, 280-285; Laumonier 1958, 207, 265; Hanfmann-Waldbaum 1968, 53; Grimal 1997, 384; Şahin 2001, 77-80; Ateşlier 2013, 484) kente yabancı değildir. İsotimos ise "Saygınlıkta Eşit" anlamına gelir. Bean'e göre bu, Alabandalılar'ın bir dostluk belirtisi olarak Seleukoslar'ın tanrısı Apollon'u benimseyip hemen Zeus'un seviyesine yükselttiklerini gösterdiği gibi

⁵³ Zeus Khrysaoreus kültü ile Grek mitosları arasında ilişkiler vardır. Kültün adı Gorgo (Medusa) ile Poseidon'un oğlu Pegasus'un kardeşi olan Khrysaoreus'dan gelmektedir. Khrysaor'un bir Likya tanrısı olduğu ve kültün Karia Bölgesine gelen Lykia'lı kolonistler tarafından getirildiği ileri sürülmekte başındaki ışınlı taç ve elindeki yıldırımla Bellerophon'un ikizi olarak da yorumlanmaktadır. Khrysaor ismi etimolojik olarak Yunanca, "Altın Kılıç"lı, "Altın Kemerli" anlamına gelmektedir. Zeus Khrysaoreus geç dönemde Karia Bölgesinin koruyucu tanrısı olmuştur. İmparator Caracalla Dönemi'ne ait sikkeler üzerinde tanrı bir başka tanrıyla beraber görülmekte, sağ elinde asasını tutarken, sol eli ile diğer tanrının tuttuğu asayı tutmaktadır. Zeus Khrysaoreus'un bu betimiyle bir konfederasyon tanrısı olduğu ve yargıç görevini üstlendiği düşünülmektedir.

İsotimos sonradan Yunan Apollon'u ile özdeşleşmiş yerel bir tanrı da olabilir (Bean 1987, 217).

Kent, Delphi Amphiktyon Meclisi tarafından verilen ve Hellenistik Dönem kargaşası içerisinde son derece önemli bir ayrıcalık olarak görülen dokunulmazlık haklarına sahip olmasına rağmen, yine de askerlerinin azık sorununu çözmek için bu yola başvurduğunu söyleyen Makedonya Kralı V. Philippos tarafından saldırıya uğramaktan kurtulamamıştır. MÖ 197 yılında gerçekleşen V. Philippos'a karşı yapılan II. Makedonya Savaşı'nda kentin adı Roma müttefikleri arasında geçmektedir (Polybius, 5. 79).

MÖ 190'daki Magnesia Savaşı ile Seleukos yönetimi son bulmuş ve 'Antiokheia' adını yeniden 'Alabanda'ya bırakmıştır (Head 1897, 26-27). Savaşın sonunda imzalanan Apemeia Antlaşmasıyla (MÖ 188) Seleukoslar'ın egemenlik bölgesindeki, Menderes'in güneyinde bulunan Karia ve Lykia'nın Rhodos'un denetimine geçmesiyle birlikte Alabanda'da Rhodos'un yönetimine girmiş olur (Magie 1950, 104-105, 109; Tırpan 1990, 171; Bean 2000, 192; Ateşlier 2013, 486). Roma İmparatorluk Dönemi başlarında görülen Rhodos'a özgü bir tanrı olan Helios'un rahibi bu yönetimin bir göstergesidir⁵⁴. Livius, MÖ 170'de Roma'ya gönderilen Alabanda elçilerinin yanlarında üç yüz süvari kalkanı ve Jüpiter'e adanmak üzere 50 pound (yaklaşık 23 kg.) ağırlığında altın bir taç getirdiklerini bildirir (Livius, Vol. VI, 43.6). Ayrıca senatoya gelen elçiler kentte kurulan "Roma Tapınağı"nda her yıl çeşitli oyunlar düzenlendiğini ifade etmişlerdir⁵⁵. Livius elçilerin ne gibi bir istekle geldiğini belirtmemiştir fakat yine bu dönemden kalma bir yazıtta, Alabanda elçilerinin Roma'dan yandaşlık isteminde buldukları ve olumlu sonuç aldıkları görülmektedir (Bean 1987, 218). MÖ 167'de Rhodos ile Roma arasındaki gerginlik sonucunda Alabanda da özgür bir kent gibi davranmış, antlaşma kapsamı dışında kalan Kaunos ve Mylasa'nın yanında yer almıştır (Magie 1950, 104-105, 109; Sevin 2001, 113-

⁵⁴ Alabanda'ya Rhodos yönetimi altında kaldığı kısa süre içerisinde, Rhodos'ta yaygın olan Helios kültürünün getirildiği ve kentte Helios adına bir tapınak yapıldığı anlaşılır. Rhodos yönetimi ile gelen Helios kültürünü net olarak ortaya koyan bu yazıt, Eski Çine'de Ahi İbrahim Türbesi'nin duvarında yer almaktadır. Yazıt ve çevirisi için Bkz. Bağdatlı 2001, 5-6.

⁵⁵ Roma senatosu tarafından asyle hakkı elde edildikten sonra, Tanrıça Roma adına bir tapınak yapılmış ve tanrıçanın onuruna oyunlar düzenlenmiştir. Bu dönem sikkeleri üzerinde ΘEA[ΡΩ]MH yazıtının yanı sıra, silahlı kıyafetler içinde oturan Tanrıça Roma, bir elinde Nike figürü taşıyarak tasvir edilmiştir.

114). Kazanılan zaferden sonra Karia ve Lykia toprakları özgürlüğüne kavuşmuş olur.

Alabanda'nın ilk sikkeleri kentin ad değiştirmesinden hemen sonra basılmıştır. Zaman zaman duran sikke basımının Augustus döneminden itibaren yoğun olarak başlayarak Septimus Severus zamanına kadar sürdüğü bilinmektedir⁵⁶ (Bean 2000, 191-193; Küçükeren 2007, 124). Sikkelerin çoğunda görülen kanatlı at Pegasos figürünün kentin kuruluş efsanesiyle bağlantısı kurulmalıdır⁵⁷ ve ayrıca Alabanda'nın süvari savaşında gösterdiği başarıları da unutmamak gerekir.

Kaynaklarda MÖ 132 yılında Aristonikos'un Roma'ya karşı başlattığı ayaklanmalar ve Alabanda'nın Mithridates akını sırasındaki durumunu aydınlatacak herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Bean 1987, 219; Ateşlier 2013, 486). Fakat MÖ 81 yılına tarihlenen bir yazıtta diktatör Lucius Cornelius Sulla'nın isteğiyle Roma senatosu tarafından alınan bir karar sayesinde Lagina Hekate Tapınağı'na ve Temenosu'na dokunulmazlık hakkı verilmiştir (Şahin 1982, 4-11). Bu listede tapınağın dokunulmazlığını kabul eden kentler arasında Alabanda'nın da adının geçmesi MÖ 1. yy'ın başlarında Alabanda'nın özgür bir kent olduğunu göstermektedir (Magie 1950, 131). Buna karşın MÖ 1. yy'ın ortalarında Anadolu'daki karışıklardan, görünüşe göre, tüm kentler gibi Alabanda da etkilenir. Bu karmaşa döneminde, devlet otoritesinin zayıflamasıyla birlikte, durumu fırsat bilen bankerler Batı Anadolu kentlerini kendi çıkarları doğrultusunda sömürmüştür; bu duruma maruz kalan kentlerden biri de Alabanda'dır (Magie 1950, 258; Bean 1987, 219; 2000, 192;). MÖ 38 yılında ağır vergi yükü altında ezilen ve sonunda Labienus'un acımasız yönetimine karşı ayaklanan şehirlerin başında Mylasa ve Alabanda gelir (Cassius Dio, XLVIII, 26;

⁵⁶ MÖ 3. yy.'da bölgede altın para basma yetkisine sahip tek kent olması şehrin zenginliği konusunda ipuçları vermektedir. Bunları Antiokheia adını taşıyan gümüş sikkeler izler. Rodos yönetimi sırasında durdurulan sikke basımı, 167'de yeniden başlar. MÖ 133'de gelen Roma yönetimi ve MÖ 129'daki Asia Eyaleti düzenlemesiyle, İÖ. 40-39'da Stratonikeia ve Mylasa'da olduğu gibi sikke basımı yeniden durmuş, Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise tekrar başlamış olmalıdır.

⁵⁷ 2005 yılında Aydın Müze Müdürü E. Yener tarafından Alabanda tiyatrosunda yapılan kurtarma kazılarında ele geçen ve Klasik Dönem'e tarihlenen mermerden yapılmış iki adet ante başlığı bulunmuştur. Bu başlıklardan bir tanesinin yan yüzünde tekrar Arimaspes mitosu işlenirken, diğerinde at üzerinde bir figür (Alabandos) Anadolu parsını avlamaktadır. Diğer başlığın bir yüzünde Arimaspes mitosu işlenirken, yan yüzde Pegasos üzerindeki Bellerophon'un Khimaera ile olan mücadelesine yer verilmiştir. Kentin kuruluş mitolojisiyle son derece uyum içerisinde olan bu buluntular, Alabanda'nın tarihinde sahip oldukları önemi bir kez daha kanıtlamaktadır.

Rostovtzeff 1953, 1008-1012; Magie 1950, 258). Romalı komutan, Karia akınları sırasında Mylasa ve Alabanda'ya birer garnizon bırakmıştı, garnizona önce ses çıkarmayan Alabandalılar sonra başkaldırarak Parth askerlerini kılıçtan geçirince, Labienus, Alabanda'ya bağlı kutsal yerleri yağmalamakla kalmamış, kent mallarına da el koymuştur (Bean 1987, 219; 2000 192). Cassius Dio, Labienus'un Stratonikeia'dan başka, Küçük Asya'nın iç kesimlerindeki kentlerin pek çoğunu savaşmadan egemenliği altına aldığını; Mylasa ve Alabanda'yı ise güçlü savunmalarına rağmen ele geçirmeyi başardığını bildirmiştir (Cassius Dio, XLVIII, 26).

Roma İmparatorluk Çağı'nda giderek gelişen ve eyaletin 'conventus'larından (yargı bölgesi) biri haline gelen Alabanda Roma ile hep iyi ilişkiler kurmak için çalışmıştı (Plinius, V, 108; Bean 1987, 219; Sevin 2001, 114). Augustus'un imparatorluğuyla başlayan Pax Romana sürecinde, tüm Anadolu'da olduğu gibi Alabanda'da huzura ermiş ve kentte Caesar, Roma ve Augustus ile Alabanda dışında başka hiçbir yerde rastlanmayan Sebastheus tapınımları (imparatorun sağlığı ve güvenliği) kurulmuştu (Bean 1987, 219; Bağdatlı 2001, 7; Ateşlier 2013, 487). İmparatorluk Döneminde görülen zenginlik; sikke basımının yanı sıra kentin zevk ve eğlenceye olan düşkünlüklerine de yansımıştır. Konuyla ilgili olarak Strabon, Alabanda'nın çok sayıda arp çalan kızlarla dolu, halkı lüks ve sefahat içinde yaşayan bir yer olduğunu belirtmektedir (Strabon, XIV, II, 26; Bean 2000, 193; Küçükveren 2007, 124, Res. 111).

MS 1. yy.'ın başında bölgedeki kentlerin çoğu dokunulmazlık istemiyle imparator Tiberius'a başvurmuştu; yapılan araştırma sonucunda, Alabanda MS 22'de başvuruları kabul edilen kentler arasında yer almamaktaydı. Ayrıca bu dönemde basılan sikkeler üzerinde de dokunulmazlık sıfatına rastlanmamıştır. Kısacası imparatorluk tapınımına ayrılan tapınaklara karşın kentin Neocorus (tapınak koruyucusu) sıfatından yoksun olduğu görülmektedir. Alabanda tarihteki yolculuğuna daha sonra Aphrodisias metropolitğine bağlı bir piskoposluk merkezi olarak devam etmiştir (Bean 1987, 220; Bean 2000, 193; Sevin 2001, 114).

Alabanda'daki ilk kazı çalışmaları 1904 -1905 yıllarında Halil Edhem Bey tarafından gerçekleştirilmiştir (Edhem Bey 1905, 443-459; 1906, 407-422). Bouleuterion, Tiyatro, Merkezi Hamam, Klasik Çağ Mezarı, Dorik Tapınak, Batı Tapınak, Apollon Tapınağı ve Temenos Alanı'nda yapılan çalışmaların sonuçları bilim dünyasına sunulmuştur. Verilen uzun bir aranın ardından çalışmalara 1999 yılında tekrar başlanmıştır. Aydın Müzesi adına Emin YENER temizlik, kazı ve

çevre düzenleme çalışmalarını yürütmüş, ağırlıklı olarak Apollon İsotimos Tapınağı ve Tiyatro'da çalışmıştır (Yener 2001, 5-16; 2002, 179-190; 2005, 117-124; 2006, 171-180). Ardından kentteki çalışmalar, Doç. Dr. Suat ATEŞLİER ve ekibi tarafından 2011-2013 yılları arasında sürdürülmüştür (Ateşlier 2012, 78-84; 2013, 482-498; 2014, 247-254). 2015 yılından itibaren Doç. Dr. Ali Yalçın TAVUKÇU'nun bilimsel başkanlığındaki bir ekiple Aydın Müze Müdürlüğü'nün ortaklaşa yürüttüğü çalışmalar Alabanda'nın tarihine ışık tutmaya devam etmektedir.

Antik kentte bulunan mimari yapılar şu şekildedir (Harita 2)

Zeus Khrysaoreus Tapınağı (?)

Halil Edhem Bey tarafından 1904 yılında yapılan kazıda ortaya çıkarılan Dor düzenli tapınak⁵⁸ (Edhem Bey 1905, 455; 1906, 408, Fig. 1), tiyatronun 200 m. kadar kuzey batısında yapay bir teras üzerine inşa edilmiştir (Bean 1987, 225; 2000, 197; Ateşlier 2013, 488). 6x11 sütuna sahip bir pronaos bir de celladan oluşan, opistodomosun bulunmadığı peripteral tapınak (Bean 2000, 197; Ateşlier 2012, 83; 2013, 488; 2014, 250) inşa tekniği, işçiliği ve ortaya çıkarılan buluntularına göre MÖ 4. yy.'ın ortalarından olmalıdır. Yerel gnays taşından inşa edilen yapının sütun tamburları ve cella duvarı blokları kireç, kum ve kireç kaymağı karışımından oluşan stucco ile kaplanmıştır⁵⁹ (Westholm 1963, 27; Hellström 2007, 90; Ateşlier 2012, 83-84; 2013, 488; 2014, 247-254).

Karia Bölgesi'ne has mimari özellikler taşıyan Alabanda Zeus Krysaoreus Tapınağı, M.Ö 4. yy. Karia'sında mimarlık tarihi açısından oldukça önem arz etmektedir (Ateşlier 2012, 84; Henry 2013, 81-90; Karlsson 2013, 65-80; Pedersen 2013, 33-64; Ateşlier 2014, 253). Tapınağın stylobat zemininde yer alan gnays bloklar sadece sütun altlarını bir hat şeklinde çevrelerken cella duvarı ile sütun dizisi altındaki blokların arasında kalan yürüme zemini (pteron) sıkıştırılmış topraktan yapılmıştır (Ateşlier 2013, 488; 2014, 247 vd). Aynı

⁵⁸ Edhem Bey 1905, 451-453, Fig. 5, Pl. III. Dor tapınağının naosunda, bir yüzünde Apollon başı ve diğer yüzünde de ΑΛΑΒΑΝΔΕΩΝ lejandı ve bir lirin yer aldığı 56 adet sikke bulunur. Edhem Bey, bunların İÖ. 280-260 yıllarına tarihlendiklerini belirtir. Edhem Bey, bu sikkeler üzerinde görülen Apollon tanımlamasının, tapınağın Apollon'a adanmış olduğunu gösterdiği düşüncesindedir. Ayrıca bu yapının bulunduğu terasta Artemis'i simgelediği düşünülen pişmiş toprak bir figürin de ele geçmiştir.

⁵⁹ Böylece yapının mimarları daha az maliyetle krem renkli mermer görünümünde bir yapıya kavuşmuştur. Aynı uygulama Labraunda Kutsal Alanı'nda görülen Andron yapılarında da karşımıza çıkar.

şekilde cella ve pronaos zeminlerinde de sıkıştırılmış toprak kullanılmıştır. Ateşlier tarafından 2012 yılında yapılan temizlik çalışmaları sırasında kuzey pteromada 7. ve 8. sütun tamburları arasındaki stylobate bloğunun üzerinde ve güney pteromada 9. sütun tamburunun üzerine oturduğu stylobate bloğu üzerinde iki adet “ΔI” yazısı açığa çıkarılmıştır (Ateşlier 2014, 251, Fig. 9-10). Bu yazı sayesinde 1905-1906 yıllarında Halil Edhem Bey’in raporlarında belirttiği gibi Artemis Tapınağı değil, Zeus’un kutsal alanı anlamına geldiği öne sürülmüştür (Ateşlier 2012, 83; 2013, 488, Res. 2-4; Ateşlier 2014, 249).

Tapınağın stylobate bloklarının yerine yerleştirilmesi sırasında bir adet daha “ΔI” yazısı açığa çıkarılmış ve kuzeybatı köşeye yerleştirilmiştir. Tapınağın kuzeydoğu temenos duvarı köşesinde, gnays taşından yapılmış bir altar⁶⁰ (Ateşlier 2013, 489, Res. 3; 2014, 249, Fig. 6) 2011 yılı kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Bu altarnın bir yüzünde çift yüzlü balta (Labrys) diğer yüzünde ise çelenk kabartması bulunmaktadır. Ateşlier ele geçen altar sayesinde Alabanda yazıtlarında (Laumonier 1958, 434 vd.; Cousin-Diehl 1886, 299-314; Paton 1899, 319-321; Dimitriev 2005; 300; Pattreson 2010, 120; Samama 2003, 564; Bean 1980, 153; Ateşlier 2013, 489; 2014, 247-254) geçen Zeus Khrysaoreus Tapınağı’na ulaştığını düşünmektedir⁶¹. Sözü geçen altarnın bir eşi Alabanda tiyatrosunun sahne binasında MS 4. yy’da yapılan yeni düzenleme içinde devşirme olarak kullanılmıştır (Ateşlier 2014, 250, Fig. 7). Buradaki gnays sütun tamburlarının tapınaktaki tamburlar ile aynı çapta olmaları ayrıca çok sayıdaki Dorik başlığın tapınak sütun çapları ile uyum göstermesi, tiyatroda MS 4. yy’da yapılan yeni düzenlemenin kaynağı olarak Zeus Tapınağı’nın seçildiğini ortaya koymaktadır.

2012 yılındaki çalışmalar, ilk olarak tapınak içerisinde ve çevresinde genel bir temizlikle başlatılmıştır (Ateşlier 2013, 488). Devamında ise zaman içinde devrilen blokların yerlerine kaldırılması, cella bloklarının orijinal yerlerine yerleştirilmesi, stylobate bloklarının üzerinde yer alacak ilk kademe sütun tamburlarının yerlerine alınması gerçekleştirilmiştir. 2013 yılında aynı alanda Ateşlier ve ekibi tarafından aynı kapsamda çalışılmaya devam edilmiş ayrıca

⁶⁰ Ateşlier tarafından yapılan incelemelerde yapının batısında ve kuzeyinde iki adet daha labyrslü altar bulunarak tapınak alanına getirilmiştir. Ateşlier 2014, 250, Fig. 8.

⁶¹ Edhem Bey’in günümüzden yaklaşık olarak 110 yıl önce yaptığı kazılar sırasında Artemis-Hekate’ye ilişkin küçük bir yontu bulması ve genellikle Artemis Tapınaklarının batıya bakması sebebiyle bu konuda farklı fikirler de öne sürülmüştür. Bkz. Bean 1987, 225; 2000, 198.

sütun tamburu ve architrav bloğunun restorasyon ve konservasyonu gerçekleştirilmiştir.

2015 yılında Tavukçu başkanlığında yürütülen Zeus Krysaoreus (?) tapınağındaki çalışmalara güney batıdan başlanmıştır. Tapınağın güney, batı ve doğu kısımlarındaki açma kenarlarını düzeltilirken, kaldırılan yıkıntı toprak içerisinde etütlük nitelikte seramik parçaları ele geçmiştir. Yüzeydeki bitki örtüsü kaldırılmış ve temizlenen alanlar fotoğraflanarak çalışmanın her aşaması kayıt altına alınmıştır. Tapınaktaki çalışmalar devam ederken çevrede yapılan gözlemler esnasında tapınağın batısında bulunan toprak yığınının 10 m kadar batısında ve tapınak terasının kuzeydeki yamaçta iri taşlardan oluşan mozaik parçaları olduğu tespit edilmiştir. Mozaik parçalarının ve alanın fotoğrafları çekilerek çalışmalara son verilmiştir (Foto. 1).

Apollon İsotimos Tapınağı

Mimar Menesthes tarafından Alabanda'da yapılan ve Hermogenes ile başlayan pseudo dipteros planlı tapınaklar geleneğinde inşa edilen Hellenistik Dönem'in önemli yapılarından biri olan Apollon İsotimos Tapınağı⁶² hakkındaki ilk bilgileri antikçağ mimarlarından olan Vitruvius'dan öğreniyoruz (Vitruvius, 3,2,6) Pseudo dipteros planda ve 8x13 sütun sayısına sahip olan İon düzenli tapınağın mimarının Hermogenes geleneğinin bir uygulayıcısı olduğu düşünülmektedir⁶³ (Schober 1933, 17; Weber 1966, 114; Bağdatlı 2001, 19-20, Dn. 86, 196). Batısında bir stoanın bulunduğu tapınak 82.67x119.81 m. ölçülerinde bir temenos içinde yer alır. Bizans Dönemi'nde etkili bir şekilde tahrip edilen yapı 22x35 m. ölçülerinde dört basamaklı bir stylobat üzerinde yükselir (Akurgal 1987, 476; Bağdatlı 2001, 20; Şahin 2002, 72-73).

1904 ve 1905 yıllarında yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan tapınak yapısı ve ele geçen mimari parçalar, Edhem Bey tarafından yayınlanan kazı raporlarıyla bilim dünyasına sunulmuştur (Edhem Bey, 1905-1906). Edhem Bey'in iki kazı sezonunda, bir Bizans duvarı içinde bulunduğu friz bloklarında (Edhem Bey 1905, 459, V. Alabanda ve 1906, 414, Fig. 7; Rumscheid 1994, Taf. 3.1; Koçhan 1995, 86-88, Lev. 27a; Bağdatlı 2001, 45) konu olarak tıpkı

⁶² Edhem Bey'in 20. yüzyılın başlarında yaptığı kazı çalışmaları sırasında İon sütununa ait bir tambur parçası üzerinde bulunan yazıt, tapınağın Apollon İsotimos'a, Tanrılaştırılmış Augustuslar'a ve halka adandığını bildirmektedir.

⁶³ Çelişkili birçok görüşe rağmen Bağdatlı'nın yaptığı çalışmada karşılaştırmalı olarak ayrıntılı bir şekilde değerlendirilen tapınağın plan özellikleri sayesinde Menesthes'in, Hermogenes'ten etkilenen bir mimar olduğu ortaya konmuştur.

Magnesia Artemis Tapınağında (Yaylalı 1976, 141-174. Taf.1-33) olduğu gibi yumurta bezeği ve inci dizisiyle sınırlanan alanda Amazonamakhi konusu işlenmiştir. Yüksek kabartma olarak yapıldığı görülen bloklarda savaş sahneleri, tekli, ikili ve üçlü gruplar oluşturmaktadır (Edhem Bey 1905, 459, V. Alabanda; 1906, 414, Fig. 7).

Tapınağın tarihi konusunda ise tam bir fikir birliği bulunmamaktadır⁶⁴, ancak mimari bezekler ve frizin stiline göre MÖ 2. yy'ın 2. yarısına tarihlenmektedir (Akurgal 1987, 476; Koçhan 1995, 22, 58, 60-61, 86, 88, 115, 133; Şahin 2002, 72-73, Çiz. 8, Res. 92-94).

Uzun bir aradan sonra 1999 yılında tekrar başlayan kazı çalışmaları sayesinde, yeniden gün ışığına çıkartılan Apollon Isotimos Tapınağı'nda yarım kalan çalışmalar kaldığı yerden devam etmiştir (Yener 2001, 8, Res. 11-12). Bu kapsamda yürütülen çalışmalarda tapınağın temelleri ve Bizans Dönemi'nde tapınağın üzerine oturan kiliseye ait kalıntılar gün ışığına çıkarılmıştır (Yener 2002, 180-181, Çiz. 1, Res. Res. 5-9).

2012 yılında Ateşlier tarafından devam edilen çalışmalar, tapınağın içerisinde bulunan mermer vaftiz havuzu, tapınağın kuzeydoğusunda yer alan birkaç blok taştan oluşan apsis ve Halil Edhem Bey'in 1904-1905 yıllarında yaptığı çalışmalar sırasında ortaya çıkardığı kiliseye ait olduğu düşünülen mozaik tabanda başlatılmıştır (Ateşlier 2013, 489). Bizans Sur Duvarı ve Apollon Tapınağı Temenos Duvarı'nda gerçekleştirilen çalışmalarda oldukça iyi korunan MÖ 4. ve 3. yy. işçiliği gösteren kemerli bir giriş kapısının üst kemer blokları ortaya çıkarılmıştır. Büyük bir olasılıkla temenos alanına giriş olarak kabul edilen bu kemerli kapının duvarı takip edildiğinde temenos alanının duvarına ulaşılmaktadır. Bu alanda Apollon İsoimos Tapınağı kuzey temenos duvarına yaslanarak doğuya ve güneybatıya doğru devam eden 70 m'lik kısmı açığa çıkarılan Bizans (Doğu Roma) Surunun 3 kulesi ortaya çıkarılmıştır. Kent surunun MS 12. yy'da geri çekilerek Apollon Tapınağı temenosuna yaslanması Ateşlier tarafından Menteşe Oğullarına karşı alınan bir önlem olarak değerlendirilmektedir (Ateşlier 2013, 489). Geç dönemlerde küçülen kenti çevreleyen bu surlarda ele geçirilen ve MS 11-12. yy.'a tarihlenen sarı, yeşil ve kahverengi sırlı seramikler bu bilgiyi doğrulamaktadır. Bu çalışmalar sırasında Apollon tapınağı'nın batı temenos duvarının hemen batısında Bizans (Doğu

⁶⁴ Bağdatlı MÖ 2. yy.'ın son çeyreğinde yapımına başlanan tapınağın MÖ 1. yy.'ın başlarında bitirildiğini savunurken, Rumscheid, MÖ 1. yy.'ın ikinci yarısını verir. Bkz. Rumscheid 1994, 142-144; Bağdatlı 2001, 42, 50-51.

Roma) Dönemi'nde yeniden düzenlenen girişin kazılması sırasında MÖ 4. yy'ın 2. çeyreğine tarihlenen mermerden 32 cm. yüksekliğinde bir kadın başı ele geçmiştir (Ateşlier 2013, 490; Bağdatlı Çam 2014, 353-367).

2013 yılında tapınağın kuzey batı köşesinde daha önceden Halil Edhem Bey'in yığılmış olduğu atık toprağın kaldırılması ile başlayan kazı çalışmalarında MS 12. yy'a tarihlenen sırlı seramikler, geç dönem künk hatları, kandil parçaları ve ağırşaklar ele geçen arkeolojik verilerdir. Geç Antik Çağa ait olduğu anlaşılan moloz taşlarla örülmüş yapı duvarlarında, Apollon Tapınağı'nın farklı inşa evrelerine ait mermer mimari malzemelerin devşirme olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu noktada ele geçen Geç Arkaik Döneme ait bir adet mermer çörten parçası ve MÖ 4. yy'a ait başka bir mermer çörten parçası son derece önemlidir. MÖ 2. yy'a ait kalıntıları görülen Apollon İsotimos Tapınağı'nın daha erken evreleri olduğuna işaret eden bu parçalar, en azından Apollon Tapınağı temenos alanı'nda Geç Arkaik Dönem'den başlayarak devam eden imar faaliyetleri ve yapı izleri olduğunu göstermesi adına dikkate değer bulgulardır.

Aynı yıl Kemerli Giriş Bölgesi olarak adlandırılan yerde 2012 sezonunda açılan Kemerli giriş ve çevresini genişletmek ve toprak seviyesini aşağı çekmek amacıyla yürütülen çalışmalarda tapınağın cella duvarına ait mermer blokların geç dönem duvarı ve döşemesinde devşirme olarak kullanıldığı açığa çıkarılmıştır. Bu alanda MS 12. yy'a tarihlenebilecek yeşil, sarı ve kahverengi firnisli seramikler, geç antik dönem yapı izleri, künk hatları, korozyonlu bakır sikkeler ve pişmiş toprak ağırşaklar haricinde kayda değer bir bulguya rastlanmamıştır. Temenos alanı dışında, kemerli girişin batısında, Halil Edhem Bey'in atılmış olduğu yığıntı toprağın kaldırılması için yapılan çalışmalar içinde Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen bir sütun başlığı ele geçmiştir.

2015 yılında Tavukçu başkanlığındaki ekip, Apollon Tapınağı ve çevresindeki temizlik çalışmalarını kuzeydeki açmalarda başlatmıştır. Bu alandaki temizlik çalışmaları esnasında düşük kondisyonlu etütlük 2 adet sikke bulunmuş ve kayıt altına alınmıştır. Tapınağın doğusunda, kuzeybatı tarafında devam eden çalışmalar sırasında temizlik öncesi fotoğrafları çekilen alanın bitki örtüsü temizlenmiş ve zamanla oluşan yıkıntı toprak atıldıktan sonra tapınağın güney batı kenarındaki açmalarda temizlik çalışmasına devam edilmiştir. Önceki yıllarda kazılan açmaların kenar kesitleri düzeltilmiş, yağmurun etkisiyle akan toprak kaldırılmış ve tapınağın sella kısmındaki bitki örtüsü temizlenmiştir. Tapınağın sellası, sella duvarı ile pteroma arası ve naos kısmı temizlenerek bu alandaki çalışmalar fotoğraf çekiminin ardından bitirilmiştir (Foto. 2).

Agora

Alabanda antik kentinin önemli yapılarından bir diğeri Agora'dır⁶⁵ (Edhem Bey 1905, 457-458; Bean 2000, 198). İlk olarak 1904 yılında Halil Edhem Bey tarafından kazılan ve kuzeydoğu ve kuzeybatı köşeleri açığa çıkarılan yapının mimarisi hakkında bilgi edinmek amacıyla 2012 yılında Ateşlier (Ateşlier 2013, 490-491) ve ekibi tarafından öncelikli olarak yapının genelinde bitki temizliği yapılmıştır. Ardından kuzey galerisinde başlatılan çalışmalarda bu kısımda daha önceki kazılar sırasında biriktirilmiş olan toprak yığını temizlenmiştir. Bu alandaki çalışmalarda Halil Edhem Bey'in indiği seviye olan MS 4. yy tabakasına inilmiş, on adet fil ayağı bloğu, iki adet sütun tamburu, bir adet Dor sütun başlığı olmak üzere yirmi üç adet mimari blok açığa çıkarılmıştır. Alabanda Agorasında Tavukçu başkanlığında yürütülen 2015 yılı temizlik çalışmaları sırasında kuzey galeride bulunan açma kenarlarındaki kesitlerin temizlenmesi sırasında herhangi bir küçük buluntu ele geçmemiştir (Foto. 3).

Tiyatro

Alabanda tiyatrosu⁶⁶ (Edhem Bey 1905, 449, 4. Alabanda. Tiyatro) antik kentin kuzeyinde bulunan doğal bir tepenin güneybatı yamacına konumlandırılmıştır (Yener 2001, 7, Res. 2-10). Caveasının yarım daireyi açacak şekilde olması, tiyatronun Hellenistik Dönem'de inşa edilip Roma Dönemi'nde de kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca orkestra ile cavea arasında düzensiz işçilikle inşa edilen parapet duvarının olması tiyatronun Roma Dönemi'nde gladyatör dövüşleri, vahşi hayvan mücadeleleri ya da su oyunları amacıyla kullanıldığını kanıtlamaktadır (Akurgal 1987, 476; Bağdatlı 2001, 13; Yener 2002, 180; 2005, 110; 2006, 172, Res. 2; Yılmaz 2009, 40). İma-caveanın ortasında bulunan iki kerkidesin geç dönemde orkestraya su taşıyan sistemin parçası olarak kanal şekline getirildiği tespit edilmiştir (Yener 2006, 172-173, Res. 3; Yılmaz 2009, 40). Cavea için yer yer kayalık olan zemin düzelterek blokaj yapılmış moloz taş ile harç kullanılarak basamakların oturduğu alt zemin

⁶⁵ Halil Edhem Bey'in bu konudaki fikirleri çelişkilidir. Agora ihtimali üzerinde durmakla birlikte gymnasium olabileceğini de düşünmüştür. Yapının ölçüleri konusunda tam bir netlik bulunmamaktadır. Örneğin Edhem Bey 1905, 458, Akurgal 1987, 476'da 72 x 114 m. şeklinde belirtirken, Bağdatlı 2001, 9'da 73x114 m. olduğunu bildirmektedir. Asıl ölçüler bu alanda kazı çalışmaları başladıktan sonra netlik kazanacaktır.

⁶⁶ Bu alanda 1999 yılından 2006 yılına kadar aralıklarla Aydın Müzesi Müdürü E. Yener kazı, temizlik ve çevre düzenlemelerini gerçekleştirmiştir. Bkz. Bean 1987, 222, Çiz. 29, Res. 43; 2000, 195, Res. 43; Yener 2001, 5-16; Yener 2002, 179-190; Yener 2005, 109-116; Yener 2006, 171-180; Çiz. 1, Res. 1-14.

oluşturulmuştur (Yener 2002, 180; 2005, 110). İlk caveada toplam altı ışınsal yol vardır, ikinci caveada on bir ışınsal yol olması gerekirken bunlardan sekizinin yeri belirgindir (Yılmaz 2009, 41). Oturma sıraları hariç tiyatronun yapımında taş malzeme olarak yerel granit ve gneiss kullanılmıştır. Bosajlı taş duvar tekniğiyle iki yüksek bir alçak sıra düzenine göre örülen, özenli işçiliğe sahip granit duvarın her iki ucunda izleyicilerin giriş ve çıkışı için bırakılmış paradolar bulunmaktadır (Yılmaz 2009, 40-41). İlk diazomaya açılan 12 m uzunluğunda 3 m genişliğinde beşik tonozlu iki vomiforiaya sahip bulunmaktadır (Edhem Bey 1905, 449, 1. Alabanda Tiyatro; Yener 2001, 7, Res. 5; 2002, 180, Res. 4; Yılmaz 2009, 41). İki diazoması bulunan tiyatronun ima ve media caveada kesin olmamakla birlikte 19 oturma sırası bulunduğu (Yılmaz 2009, 41) ya da 20 (Yener 2006, 172) ayrıca zamanla yetersiz kalan oturma basamaklarına tepenin eğimi dikkate alınarak summa caveanın eklendiği anlaşılmaktadır. Oturma sıraları mermerden yapılan tiyatroda orkestranın üzerinde birkaç oturma basamağı in-situ olarak ele geçmiştir (Yener 2002, 180; 2005, 110, Res. 4-6), gradusların uç kısımları ise aslan ayağı şeklindedir (Bağdatlı 2001, 13; Yener 2001, 7).

Hellenistik Dönem'de yapımına başlanan Efes, Nysa ve Menderes Magnesia'sı tiyatrosu ile benzerlikler taşıyan (Bieber 1961, Fig. 441; Bağdatlı 2001, 13; Yener 2001, 7) tiyatro Bizans Dönemi'nde büyük bir tahribata uğramış, gerek oturma sıraları gerekse diğer mimari malzemeler yakılarak kireç yapılmıştır (Yener 2001, 7, Res. 6). Kazılarak temizlenen bölümlerde çok miktarda parçalanmış mermer ve kireç ocağı tespit edilmiştir.

Sahne binasının duvar ve taşıyıcı elemanlarında alt yapıda kullanılan malzeme granit ve gneiss taşıdır. Taş taban üzerine iki parçadan oluşan sütun ve başlıklar Dor düzenindedir (Yener 2001, 7, Res. 8; 2013, 489; 2014, 250, Fig. 7) Büyük gneiss blokların yan yana yerleştirilmesiyle kapatılan tavanda çoğu bloğun parçalandığı gözlenmektedir. Çatlak olan bazı tavan blokları demir profil dikmelerle desteklenerek sağlamlaştırılmıştır. Sahne binasına ait mekanlarda 2003 yılında yapılan dolgu toprağın temizlenmesi çalışmalarında çok sayıda mermer üst yapı elemanı parçaları, heykel parçaları ile çok sayıda Roma ve Bizans seramiği de ele geçmiştir (Yener 2005, 110; Res. 8-13; 2006, 173, Res. 4-9). Yarıçapı 45 ayak genişliğinde olan orkestra (Yılmaz 2009, 41) taban seviyesine kadar temizlenmiş, orijinal taban açığa çıkarılmıştır. Orkestra tabanının kiremit renkli bir harç üzerine mermer plakalarla döşenmiş olduğu, ancak tahrip olan mermer taban döşemelerinden birkaç parçanın in-situ halde korunarak günümüze kadar geldiği görülmüştür. Orkestra tabanında biriken

suların dışarı atılmasını sağlayan rigol denilen tahliye sistemine ait kanalların da varlığı tespit edilmiştir. Tiyatroda 2005 yılında gerçekleştirilen çalışmalarda sahne binasının doğusunda paraskenium üzerinde geç döneme ait moloz taşlarla yapılmış iki adet mezar açılmış, fakat herhangi bir buluntu ele geçmemiştir (Yener 2006, 173, Res. 11-12). Alabanda tiyatrosunun yerinde yapılan ölçümlere göre 6.200 kişilik kapasitesinin olduğu düşünülmektedir (Yılmaz 2009, 41).

2015 yılı çalışmalarına tiyatronun kuzey tarafında, sahne binasına 9 m. uzaklıkta bulunan, önceki yıllarda kamulaştırılması tamamlanmış, iki katlı, kesme taş-tuğla ve moloz taş örgülü evin yıkım işlemi ile başlanmıştır. Çalışmalar sırasında tiyatro binasına ait devşirme blok taşlar ayrı bir yere istiflenerek yıkım işlemi sürdürülmüştür. Diğer hafriyat kalıntıları zeminle aynı seviyeye gelecek şekilde düzleştirilmiştir. Yıkım sırasında üst kata çıkan merdiven basamaklarından birinde, Roma Dönemi'ne ait ön yüzünde şua taçlı imparator büstü, arka yüzünde kartal betimi bulunan düşük kondisyonlu, bir bronz sikke bulunmuştur. Evin üst katında yürütülen çalışmalarda ise iki parça halinde mermer sütun altlığına rastlanmıştır. Evin temellerine ulaşıldığında tiyatronun sahne binasına ait kesme taş bloklar tespit edilmiş ve bunlar tel örgünün dışındaki yol kenarına istiflenmiştir.

Tiyatronun sahne binasının kuzey doğusunda bulunan ikinci evin moloz, taş-tuğla örgülü duvarlara sahip olduğu, özellikle köşelerinde tiyatroya ait kesme taş blokların devşirme olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Evin içinde bulunan incir ağacı yıkıma engel teşkil ettiği için kesilerek yıkıma evin tiyatroya bakan güney kısmından başlanmıştır. Evin yıkılma tehlikesinden dolayı çalışmalar dikkatli ve özenli bir şekilde yürütülmüştür. Evin kuzeye bakan yöndeki duvarının bir kısmı bırakılarak iç kısımdaki boşluğa hafriyat doldurulmuştur. Bahçenin kuzeybatı kesimine 1,50 m basit duvar örülerek hafriyatın akması engellenmiştir.

Son olarak arta kalan kalıntıların zeminle eşitlenmesi sağlandıktan sonra tiyatronun güneydoğusunda analemna duvarının hemen bitişiğinde bulunan evin yıkım işlemine başlanmıştır. Yıkım sırasında taşların tiyatronun kaveasına dökülmemesine dikkat edilmiş ve çıkan malzeme tiyatro kaveasını çevreleyen basit avlu duvarının dışına taşınmıştır. Böylece kaveanın daha temiz ve düzenli görülmesi sağlanmıştır. Buradaki çalışmalar sırasında oldukça korozyona uğramış bir Osmanlı Sikkesi ve ön yüzünde Roma imparator portresi, arka yüzünde bir tanrıça tasviri bulunan, büyük ölçüde tahrip olmuş bir bronz Roma Sikkesi bulunmuştur. Evin yıkım işleminin tamamlanmasının ardından tesviye işlemi gerçekleştirilmiştir.

Tiyatronun güney batısında analemna duvarının içine inşa edilmiş olan bir başka evin hafriyatından çıkan taşlar tiyatronun analemna duvarının arka tarafına, çevreden fark edilmeyecek şekilde bir çukura dökülmüştür. Çalışmalar sırasında, mermerden üzerinde birinde dış sırası diğerinde iç içe geçmiş niş şeklinde profil bulunan mermer mimari parçalar ve bir yüzünde 3 satır Latince yazıt, arka yüzünde bir ayak izi büyüklüğünde oygu yer alan bir mermer parça bulunmuştur. Yıkımı tamamlanan evin tesviye çalışmaları gerçekleştirilmiş ve bu kapsamda tiyatroya ait kesme taş bloklar hafriyat alanından çıkartılarak ayrı bir alanda istiflenmiştir. Kaldırılması planlanan son evin tesviye işlerinin tamamlanmasının ardından Tiyatro ve çevresindeki çalışmalar bitirilerek tiyatronun son hali fotoğraflanarak kayıt altına alınmıştır (Foto. 4).

Bouleuterion

Alabanda antik yerleşim alanının en önemli mimari öğelerinden biri olan bouleuterion (Edhem Bey 1905, 448, 3. Alabanda. Plan; Bean 2000, 196, Res. 44) bugün tarlaların ortasında dikdörtgen planlı bir yapı olarak dikkati çekmektedir. Kahverengi taşlardan örülen duvarlarda bir kalın bir ince taş düzeni uygulanmıştır. 26x36 m'lik ölçüleriyle zamana karşı koyarak büyük oranda sağlam olarak günümüze gelebilmiş yapılardan biridir (Akurgal 1987, 475, Şekil 364; Küçükeren 2007, 126). Bugün 9. 15 m'ye dek yükseldiği görülen güney duvarı üzerinde tam dört kapı açıklığı izlenmektedir. Tümüyle toprak altında kalan kapıların üzerinde birer korniş, kornişlerin üzerinde de pencere dizisi yer almaktadır. Yan duvarların her ikisinde de oturma sıralarının arkasındaki merdivenlere uzanan birer giriş kapısı bulunmaktadır. Ön duvardaki dört kapıyla birlikte, doğudaki kapı da toprak altında kalmıştır. Araştırmacılar tarafından büyük bir çoğunluğu ayakta olan doğu duvarındaki bloklardan birçoğunun üzerinde okunan Grek harflerinin usta ya da atölyeye işaret ettiği ya da taşların diziliş sırasını belirlediği düşünülmektedir (Bean 1987, 223; 2000, 196). Daha önce hiç kazı çalışması gerçekleştirilmeyen alanda yapının içine yıkılan duvar örgüsü ve toprak dolgusu nedeniyle bugün oldukça kötü durumdadır. Fakat yine de arkaya doğru yükselen zemin ve kavisli oturma sıraları farkedilebilir. Strabon'un adından söz ettiği (Strabon, XIV.2. 3, 13, 22, 26) Alabanda'da doğmuş ve yetişmiş olan iki ünlü hatip, Apollonios Malakos ve Apollonios Molon belki de konuşmalarını bu binada yapmıştır (Bean 1987, 222; Ateşlier 2012, 80). Sonradan Rhodos'a yerleşen ve orada oturmaya başlayan retorik sanatının en büyük ustası olan Apollonios Molon (Suetonius, Julius Caesar, 4) yine bir Alabanda'lı olan hatip Menekles'den dersler almıştır. Rhodoslular'ın

elçisi olarak iki kez Roma'ya giden Apollonios Molon aldığı eğitimin sonucunda Marcus Tillius Cicero ve Gaius Julius Caesar'a da dersler vermiştir (Plutarkhos, 3.1; Ateşlier 2012, 80, 2013,485). Romalı retorik ustası Marcus Fabius Quintilianus (Quintilianus, 1, 16), Apollonios Molon'un çok sayıda yazılı eseri olduğunu belirtirken; Cicero, tarih alanında Timaios'un benimsediği düşüncüyü, retorik alanında izleyenler arasında Alabandalı Hierokles'in (Kennedy 2009, 96) özellikle de kardeşi Menekles'in adını duyduğunu ifade etmiştir (Cicero, 95, 325; Bean 1987, 222; 2000, 196; Ateşlier 2012, 80, 2013,485) (Foto. 5).

Hamam

Yalnızca toprak üzerine yayılmış sütun, duvar kalıntıları aynı zamanda kemerleri ile dikkat çeken yapılardan bir diğeri hamamdır (Edhem Bey 1905, 450, 456, Res. 8). Yapının planı hakkında tam olarak bilgi vermek mümkün olmasa da geniş kenarlı bir kapı girişi bu büyük yapının belki de bir hamam-gymnasium kompleksi olabileceğini düşündürmektedir (Foto. 6).

Sur Duvarları

Alabanda'nın sur duvarları üç zirveye sahip bir tepenin zirvelerini birbirine bağlayarak yamaçların üzerinden kuzeydeki ovaya hafif bir meyille iner (Tırpan 1990, 172, Res. 1; Bean 2000, 194, 195, Res. 28). Sur duvarlarının toplam uzunluğu 4.5-5 km'dir. Arazinin topoğrafik yapısı ile uyum içerisinde olan ve bu nedenle sıklıkla yön değiştirmek zorunda kalan, kademe ve dirsekler oluşturan surlar kentin kuzeyini koruma altına alırlar⁶⁷. Şehrin üstündeki bu surlar kentin güneyine oranla daha sağlam olarak günümüze kadar gelmiştir. Şehrin aşağısını çevreleyen kısımlarda bu dirsek ve kademeler ortadan kalkmış, düzleşen surlar ise gerek toprak erozyonu gerekse ovada yapılan tarım nedeniyle bir önceki örnekler kadar şanslı olamamışlardır (Edhem Bey 1905, 444-445, 1. Alabanda; Bean 1987, 221, Çiz. 2; Küçükeren 2007, 126; Res. 115). Tırpan'a göre bu surlar üç ayrı yapım evresinden sonra günümüze gelmiştir. Şehrin ilk surları kareye yakın rektogonal, yüzeyi kaba yonu bosajlı taş bloklardan oluşur. Yer yer atkı taşı kullanılarak örülmüş iki duvar arası ise moloz taşla doldurulmuştur⁶⁸. Surların

⁶⁷ Tırpan tarafından bu alanda yapılan çalışmalarda toplam 14 kule tespit edilmiştir.

⁶⁸ Tırpan'a göre surların ilk inşaatı MÖ 4. yy'ın son çeyreğinden olmalıdır. Alabanda antik kentinin kuzeyindeki yamaçlarda görülen ve farklı işçilikler sergileyen sur duvarları 2012 yılındaki çalışma alanlarından biridir. Ana kentin dış hat savunma sistemi olmayacak kadar uzun olan sur duvarları gerek farklı tarihlere işaret eden erken işçilikleri, gerekse geniş düzlükleri çevirmesi nedeniyle, MÖ 4. yy'da inşa edilen Alabanda kent surlarından bağımsız kent surlarıdır. Alabanda'nın 5 km'lik bir alana yayılan işçilik ve

ikinci yapım evresinde görülen yapım tekniği Hellenistik kökenli Alabanda tiyatrosunun analemmasında görülenle aynıdır. Bu nedenle en erken şehrin Roma hakimiyetine girdiği MÖ 2. yy'ın son çeyreğinden sonra olmalıdır. Surlardaki son evre ise Ortaçağ'dadır. Araziden toplama taşlarla yapılan tamiratlarda ahşap hatıl ve harç izleri görülmektedir. Tırpan'ın Alabanda surlarını içeren yayınından 20 yıldan uzun bir süre sonra Ateşlier başkanlığındaki bir ekip tarafından Bizans (Doğu Roma) surları olarak adlandırılan kısımda koruma, onarım ve restorasyon çalışmaları yapılmıştır.

2015 yılında Alabanda sur duvarları ve çevresinde Tavukçu tarafından yapılan çalışmalar, daha önceki yıllarda kazı ve restorasyon yapılmış alanların bitki örtüsünün temizliği ve zamanla açma kenarlarında oluşmuş döküntü toprağın kaldırılarak açma kenarlarının düzeltilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada çalışma alanlarının tamamının fotoğrafları çekilerek kayıt altına alınmıştır. Köyün girişindeki Bizans surlarında kuzeydoğu-güneybatı yönüne konumlandırılan birinci kuleden başlanmış ve yol kenarları da temizlenmiştir. Ardından ikinci ve üçüncü kule, çevresi, son olarak da sur duvarlarının güney kısmından Apollon tapınağı ve kuzeyinde bulunan açmalara kadar olan bölgede daha önceki yıllarda yapılan kazı açmaları temizlenmiştir.

Çalışmalar esnasında içleri sarı ve yeşil sırlı birkaç parça etütlük Bizans seramiği ve lacivert renkli cam bir bileziğe ait parçalar, bir adet etütlük mahiyette çivi/mih ele geçmiştir. Sur duvarlarının güneyinde kemerli yapının bulunduğu alan ve çevresinde üç adet etütlük nitelikte sikke ele geçmiştir. Temizlenen alanların fotoğrafları çekilerek çalışmalara son verilmiştir (Foto. 7).

Payandalı Sarnıç (?)

2013 yılında Ateşlier başkanlığında yürütülen jeofizik taramaların ve kazı çalışmalarının sonucunda bu alanda toplam yedi havuz yapısı, su toplama ve tahliye sistemlerine ait pişmiş topraktan yapılmış künkler, akıtmalıklar, “U” biçimli oluk parçaları ele geçmiştir. Ortaya çıkarılan havuz yapıları, künk sistemleri ve payandalarla güçlendirilmiş duvarlar nedeniyle bir tapınak yapısından ziyade, daha çok su ile alakalı olduğu düşünülmüş ve ‘Payandalı Sarnıç’ olarak adlandırılmıştır.

örgü tekniğine göre MÖ 5. yy'a ve daha erken dönemlere tarihlenen surlar kimi yerde trapezoidal bloklardan kimi yerde ise poligonal bloklardan örülmüş olup yer yer 2 m yüksekliğe kadar korunmuştur. Alabanda'dan 200 m daha yukarıda yer alan bu surlar farklı dönemlerde örülüp kullanılmıştır ve MÖ 4. yy'dan önceki Alabanda yerleşimine aittir. Bkz. Ateşlier 2013, 491-493.

Ancak böyle büyük bir yapının açığa çıkarılan kısımlarıyla henüz kazılmamış olan kısmı düşünüldüğünde bir tanımlama yapmak için henüz erken olduğu kanaati oluşmaktadır.

2015 yılında Tavukçu tarafından yapılan ve Payandalı Sarnıç (?) olarak adlandırılan bu alandaki çalışmalara, yapı kalıntısını oluşturan tümseğin kuzey tarafından başlanmıştır. Alanın kuzeybatı kısmında, iri kesme taş bloklardan oluşan asıl yapıya, farklı bir teknik uygulanarak moloz taşla geç dönem eklentileri oluşturulduğu anlaşılmıştır. Bu alandaki açmaların kenar kısımları temizlenmiş ve bitki örtüsü kaldırılmıştır. Daha sonra güneydoğu kısımda daha önceki yıllarda yapılan açmalar temizlenmiş ve zamanla oluşan toprak akmaları kaldırılmıştır. Bu esnada etütlük nitelikte seramik parçalarına rastlanmıştır. Alanının tamamı ve çevresindeki bitki örtüsü kaldırılmış ve son halinin fotoğflanmasının ardından çalışmalar tamamlanmıştır. (Foto. 8)

Klasik Çağ Oda Mezarı

Klasik Çağ Oda mezarı 1904 ve 1905 yıllarında Halil Edhem Bey tarafından yapılan kazılar sırasında açığa çıkarılmıştır. Biri ön biri ana oda olmak üzere iki odadan oluşan yapının içinde ikişer katlı beş adet kline bulunması aile mezarı olarak kullanıldığını göstermektedir. Gneiss taşından dikdörtgen plaka şeklinde olan klineler pseudo-isodomik duvar örgüsü içine yerleştirilmiştir. Yapının tavanı MÖ 4. yy için karakteristik bir tavan örgü sistemi olan iki aşamalı bindirme tekniği kullanılarak örtülmüştür. Doğu Roma Dönemi'nde mezarın üzerine farklı bir yapı inşa edilmiş ve bu geç dönem yapısı mezarın tavanını adeta bir temel gibi kullanmıştır (Ateşlier 2012, 82, 84).

2015 yılında devam eden çalışmalar sırasında bu alanda açmanın güneydoğu köşesinde geç dönemde yapılan büyük bir salona ait taban mozaiği gözlenmiştir. Beyaz, kırmızı ve gri (açık mavi) renkli iri tesseralardan oluşan bu mozaiğin geometrik desenli olduğu görülmüştür. Aynı zamanda mezar odasının kapısının önüne denk gelecek şekilde dört farklı yöne yerleştirilmiş su künkleri görülmüş ve bu alanlarda temizlenmiştir. Son olarak mezar odasının içi temizlenerek buradaki çalışmalar fotoğraf çekiminden sonra bitirilmiştir (Foto. 9).

Nekropol

Kentin dört tarafını çeviren nekropol alanlarında detaylı incelemelerden sonra yaklaşık olarak 500 lahdin varlığı saptanmıştır (Ateşlier 2013, 492). Kentin imarında kullanılan yerel gneiss bloklardan yapılmış lahitler yoğun bir şekilde

toprak üzerinde gözle görülmektedir. Dikdörtgen bir sandıktan oluşan ve düz granit bir blokla örtülen bu mezarlardan bazılarının üzerinde Alabanda'nın sosyo-ekonomik yaşantısına ışık tutacak nitelikte mesleki ve ticari ünvanlardan oluşan yazıtlar bulunmaktadır (Bean 1987, 226; 2000, 199; Küçükveren 2007, 128). 2012 yılındaki çalışmalar sırasında Doğu Nekropolde bulunan ve Roma Dönemi'ne ait olduğu düşünülen kabartmalı bir lahit tespit edilerek kazı evi bahçesine taşınmıştır (Ateşlier 2013, 492). Kentin Güney Nekropolü'nde yürütülen çalışmalarda, Alabanda antik kentini de içine alan Araphisar Mahallesi ile Alabanda'nın güneyindeki Dereköy Köyü arasında kalan ve yöre halkın tarafından "Kuzgun Yuvası" adıyla anılan mevkide, Klasik Dönem'e ait mezarlar tespit edilmiştir⁶⁹ (Foto. 10).

Su Kemerı

Kentin güneyinde Kemer Deresi üzerinde bir su kemeri bulunmaktadır (Edhem Bey 1905, 444; Bean 1987, 224, Res. 45; 2000, 196, Res. 45; Küçükveren 2007, 126; Res. 115). Roma stilinde olan yapının su kanalını taşıyan üst kısmı yıkılmıştır. Üzerindeki kemer ise onu taşıyan duvarlardan daha yukarıda kalmıştır. Yöre halkı bu yapı ile Marsyas'ın 19 km güneyinden geçen İnce Kemer Köprüsü (Bean 1987, 224, Res. 54; 2000, 196-197, Res. 54) arasında bir bağlantı olduğunu ifade etmektedir. Köprü kemerlerinin daha büyük olmasına karşın, yapılar arasında benzerlikler bulunmaktadır (Foto. 11).

KENT TOPOĞRAFYASINDA YENİ GÖZLEMLER: (DİONYOS TAPINAĞI, NYMPHAEUM, ANIT MEZARLAR, STADİON, APSİSLİ YAPI)

Antik kentte daha önceki yıllarda yapılan kazı alanlarındaki çalışmaların bitirilmesinin ardından alanlarında rastlanan seramik parçalarının çizimi ve fotoğraf çekimleri gibi işlemler için kazı evinde birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sırasında bulunan 30x28 cm ölçülerinde havuz akıtacağı, tiyatro da ele geçen, 28.5x19x10 cm ölçülerinde ön yüzünde elips şekilli bir çukur, arka yüzünde yazıt bulunan dikdörtgen şekilli mermer bir parça, köy içerisindeki bir evin temel seviyesindeki avlu duvarında bulunan 35 cm yüksekliğe sahip 29 cm çapında mermer bir Korinth başlığı, 36 cm boyunda 20 cm yüksekliğe sahip üzeri yazıtlı bir başka parçanın fotoğrafları çekilerek kayıt altına alınmıştır. 39x31x8.5

⁶⁹ Ateşlier'e göre Alabanda yakınlarında bulunan eski adı Ancın bugün Sağlık Köyü olarak bilinen yer Alabanda'nın Klasik Dönem nekropolü olmalıdır. Cousin 1900, 26-27; Laumonier 1936, 300-302; Henry- Sundström 2011, 179, Dn. 20; Ateşlier 2013, 482.

cm ölçülerinde üzerinde girland motifi olan ve iki satır halinde yazıt bulunan osthothek parçası ve tiyatro kaveasının içindeki evin yıkımı sonrasında ele geçen 39x30x19 cm ölçülerinde bir güneş saati fotoğraflanarak kayıt altına alınarak 2015 yılı çalışmaları sona ermiştir.

Tiyatro caveasının doğu yanında bulunan bir evin avlusunda, ahır yapımında kullanılmış ve çevrede bahçe duvarı olarak işlev verilmiş 52 adet dor sütun tamburu tespit edilmiştir (Foto. 12). Söz konusu avlunun hemen kuzeyinde orijinal duvar kalıntıları in-situ halde görülebilen bir yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Tiyatro ile ilişkisi bakımından bir **Dionysos Tapınağı** olabileceği değerlendirilen kalıntıların mahiyetinin tam olarak anlaşılabilmesi için söz konusu alandaki üç evin kamulaştırılması ve bu alanda acilen kazıların yapılması gerekmektedir.

Alabanda Antik Kenti 2015 yılı çalışmaları sırasında tespit edilen bir başka yapı, yedi payanda çıkıntısı ve altı girintiden oluşan üst tarafı sima parçaları ile sonlandırılmış **Nymphaeum** (Foto. 13) olmuştur (Edhem Bey 1905, 451-453). Kuzey yöndeki erozyon sebebiyle temel seviyelerinin alt kısmına kadar açığa çıkmış durumdaki yapının sularını köy içerisinden geçen, yazın kuruyan kışın akan dereye ulaştıran geniş bir kanal, tiyatro kaveası ve sahne binasını çevrelemektedir. Kış aylarında nişlerinden en sağdakinin içinde suyun akmakta olduğu ifade edilen Nymphaeum kente su sağlayan Gerga kentinden geldiği bilinen ve yörede İnce Kemer olarak bilinen su yolları sistemiyle de ilişkilidir. Söz konusu yapıya ilişkin yeni şeyler söyleyebilmek ancak kazılar yapıldıktan sonra mümkün olabilecektir.

Bu yılki çalışmalarımız sırasında elde ettiğimiz bir diğer tespit, antik kentin üzerinden geçen dereye yer alan ve yayınlarda şapel olarak tanıtılan yapının aslında bir şapel olmayıp - şapel olabilmesi için ölçüleri çok küçüktür- bir **Anıt Mezar** olduğudur (Foto. 14). Aynı yamaçta başka anıt mezarlar da olduğu temel izlerinden anlaşılmaktadır. Bu anıt mezarlardan başka giriş kapısı dışardan farkedilebilen bir kaya mezarı ve kayalara oyulmuş lahit mezarlar da bu bölgenin kentin Güney Nekropolü olduğunu kanıtlamaktadır. Güney Nekropolü'ne ilişkin daha kesin verilerin ortaya konması yapılacak kazılara bağlıdır.

Alabanda antik kentinin oturduğu araziye tanımak için yapılan geziler sırasında rastladığımız bir başka anıtsal yapı ise **Stadion**'dur (Foto. 15). Bu bölgedeki arazi formuna bakıldığında yarım daire biçimindeki dönüş yeri batıda olacak şekilde, dar uzun bir tarla görüntüsü veren yapı doğuda kent surlarına bitişmektedir. Arazinin yapısından dolayı sadece güney ve batı yanında oturma

sıralarına sahip olduğu izlenimi veren Stadionun da kazılar sonrası kesin bilgiler vereceği açıktır.

Antik kentin kuzeyinde Bouleuterion'un doğusunda yer alan ve 8 m çapındaki apsisiyle yüzeyden görülebilen kalıntılar da olasılıkla bir **Kilise**'ye (?) aittir (Foto. 16). Ancak sadece bir dairesel yapıdan yola çıkarak yapıya kimlik vermek oldukça güçtür. Şurası açıktır ki bu yapıyı adlandırmak da ancak uzun yıllar kazı yapıldıktan sonra mümkün olabilecektir.

Sonuç olarak, Alabanda antik kenti, bugün hala ayakta olan yapılarıyla tarihte ne kadar önemli bir geçmişe sahip olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır. Alabanda konusundaki bilgilerimiz ancak yapılacak uzun soluklu kazılar sonucunda artacaktır.

Kaynakça

- Akurgal, E. (1987). Anadolu Uygarlıkları
- Ateşlier, S. (2012). "Alabanda, Karia'nın Mimarlar Kenti" Aydın Kültür ve Turizm Dergisi 4, 78-84.
- Ateşlier, S. (2013). "2011-2012 Yılı Alabanda Kazıları" 35. Kazı Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt, s. 482-498. (S. Akkurnaz ile birlikte)
- Ateşlier, S. (2014). "On The Excavations Of The Zeus Temple Of Alabanda" *Anatolia Antiqua* XXII, 247-254.
- Bağdatlı, F. (2001). Alabanda Apollon İsotimos Tapınağı, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Bağdatlı Çam, F. (2014). "A Marble Head from Alabanda" *ΛΑΒΡΥΣ*, s. 353-368.
- Balcer, J. M. (1995). The Persian Conquest of the Greeks, 545-450 B.C.
- Bean, G. E. (1987). Karia
- Bean, G. E. (2000). Eskiçağ'da Menderes'in Ötesi
- Bieber, M. (1961). The History Of The Greek And Roman Theater
- Boysal, Y. (1971). "Batı Anadolu'da Son Araştırmalar, Ahhiyawa Sorunu" *Anatolia* XV, 63-72.
- Bryce, T. R. (1974). "Some Geographic Politic Aspects of Mursilis Arzawan Campaign" *Anatolian Studies* 24, s. 103-116.
- Cassius Dio, Roman History
- Cicero, M. T. De Natura Deorum
- Cousin, G. Diehl, C. (1886). "Inscriptions d'Alabanda en Carie" *BCH*, 10, s. 299-314.

- Cousin, G.(1900). “Voyage en Carie” BCH, 24, s. 24-69.
- Dmitriev, S. (2005). City Government in Hellenistic And Roman Asia Minor
- Edhem Bey, (1905). “Fouilles d’Alabanda en Carie. Rapport sommaire sur la seconde campagne (1905)”In: Comptes rendus des seances de l’ Academie des Inscriptions et Belles-Lettres 1905, s. 443-459.
- Edhem Bey, (1906). “Fouilles d’Alabanda. Rapport sommaire sur la seconde campagne (1906)” In: Comptes rendus des seances de l’ Academie des Inscriptions et Belles-Lettres 1906, s. 407-422.
- Flensted-Jensen, P. (2004). “Karia” An Inventory Archaic and Classical Poleis
- Garstang, J. (1943). “Military Roads in Asia Minor: A Study in Imperial Strategy with a Map” AJA 47.1, s. 35-62.
- Garstang, J. –Gurney, O. (1959). The Geography of The Hittite Empire
- Grimal, P. (1997). Mitoloji Sözlüğü, Yunan ve Roma
- Hanfmann, G. M. A. – Waldbaum, J. C. (1968). “Two Submycenaean Vases and a Tablet from B.V. Stratonikeia in Caria” AJA 72, s. 51-56.
- Head, B. V. (1897). Catalogue of the Greek Coins of Caria, Cos, Rhodes, BMC, Vol. 19.
- Hellström, P. (2007). Hellström, Labraunda
- Henry, O. (2013). “A tribute to the Ionian Renaissance” 4 th Century Karia, Defining a Karian Identity Under the Hekatomnids Varia Anatolica XXVIII, s. 81-90.
- Henry, O.-Sundström, A.I. (2011). “The Story of a Tomb at Alabanda” Labraunda at Karia, s. 177-198.
- Herodotos, Historiai
- Hesiodos, Theogonia
- Hirschfeld, G. (1893). Alabanda. In: Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft RE. I.1, Sp. 1270.
- Jones, C. P. (2002). “Epicrastica” Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 139, 108-116.
- Karlsson, L.(2013). “Combining Architectural Orders at Labraunda: A political Statement” 4 the Century Karia, Defining a Karian Identity Under the Hekatomnids Varia Anatolica XXVIII, s. 65-80.
- Kennedy, G. A. (2009). A New History of Classical Rhetoric
- Koçhan, N. (1995). Hellenistik Çağ Anadolu Mimarisinde Lotus-Palmet ve Yumurta Bezekleri
- Küçükeren, C. C. (2007). Ege’de Bir Anadolu Uygarlığı, Karia (Karuwa, Karka, Karkışa, Krk)

- Laumonier, A. (1936). "Archéologie Carienne" BCH 60, s. 286-335.
- Laumonier, A. (1958). Les Cultes Indigenes en Carie
- Livius, The History of Rome
- Magie, D. (1950). Roman Rules in Asia Minor
- Maqueen, J. G. (1968). "Geography and History in the Western Asia Minor in the Second Millennium B.C." Anatolian Studies, 18, s. 169-185.
- Marchese, R. T. (1976). A Historical of Urban Organization in the Lowe Meander River Valley: Regional Settlement Patterns to the Second Century A.D.
- Paton; W. R. (1899). "Antiochia Chrysaoris" Classical Review, Vol. 13. No. 6, s. 319-321.
- Patterson, L. E. (2010). Kinship Myth in Ancient Greece
- Pedersen, P. (2013). "The 4 th century B.C. 'Ionian Renaissance' and Karian Identity" 4 th Century Karia, Defining a Karian Identity Under the Hekatomnids, Varia Anatolica XXVIII, s 33-64.
- Plinius, Natural History
- Plutarkhos, M., The Life of Julius Caesar
- Polybius, The Histories
- Quintilianus, L. C. Institutio Oratoria
- Rostovtzeff, M. (1953). Social and Economic History of The Hellenistic Period II
- Rumscheid, F. (1994). Untersuchungen Zur Kleinasiatischen Bauornamentik Des Hellenismus
- Samama, E. (2004). Les médecins dans le monde grec: Sources épigraphiques sur la naissance d'un corps médical
- Schober, A. (1933). "Des Fries Des Hekateions von Lagina" Isth. Forsch. 2
- Sevin, V. (2001). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I
- Stephanos Byzantios, Ethnika.
- Strabon, Geographica.
- Tranquillus, Suetonius. The Lives of the Twelve Caesars, Julius Caesar 4.
- Şahin, Ç. (1982). Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien Bd 22.I: Die Inschriften von Stratonikeia Teil II/I: Lagina, Stratonikeia und Umgebung
- Şahin, N. (2001). Zeus'un Anadolu Kültleri
- Şahin, M. (2002). Anadolu'lu Bir Mimar Hermogenes
- Tırpan, A. A. (1990). "Alabanda" VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, s. 171-189.

- Tümpel, C. (1893). “Alabandos” RE. I.1.
- Umar, B. (1995). Türkiye’deki Tarihsel Adlar
- Vitruvius, The Ten Book On Architecture
- Wathelet, P. (1988). Dictionnaire des Troyens de L’Iliade. Tome I
- Weber, H. (1966). “Zum Apollon Smintheus-Tempel in Der Troas” Ist. Mitt. 16, s. 100-114.
- Westholm, A. (1963). Labraunda The Architecture of The Hieron
- Yaylalı, A. (1976). “Der Fries Des Artemisions Von Magnesia Am Mäander” Ist. Mit. Beiheft. 15.
- Yener, E. (2001). “ Alabanda Antik Kenti Kazı Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları 1999” XI. M. K. K. S. s. 5-16.
- Yener, E. (2002). “Alabanda Antik Kenti Kazı, Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları” 12. M. K.K.S. s. 179-190.
- Yener, E. (2005). “Alabanda Antik Kenti Kazı, Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları” 14. M. K.K.S. s. 109-116.
- Yener, E. (2006). “Alabanda Antik Kenti Kazı, Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları 2005” 15. M. K.K.S. s. 171-180.
- Yılmaz, Y. (2009). Anadolu Antik Tiyatroları

Harita 1: Alabanda Harita

Harita 2: Alabanda Kent Planı

Foto. 1: Zeus Krysaoreus (?) Tapınağı

Foto. 2: Apollon İstimos Tapınağı

Foto. 3: Agora

Foto. 4: Tiyatro

Foto. 5: Bouleuterion

Foto. 6: Hamam

Foto. 7: Sur Duvarları

Foto. 8: Payandalı Sarnıç (?)

Foto. 9: Klasik Çağ Oda Mezarı

Foto. 10: Doğu Nekropolü

Foto. 11: Su Kemer

Foto. 12: Dionysos Tapınağı, Dor Düzenli Sütun Tamburları

Foto. 13: Nymphaeum

Foto. 14: Anıt Mezar

Foto. 15: Stadion

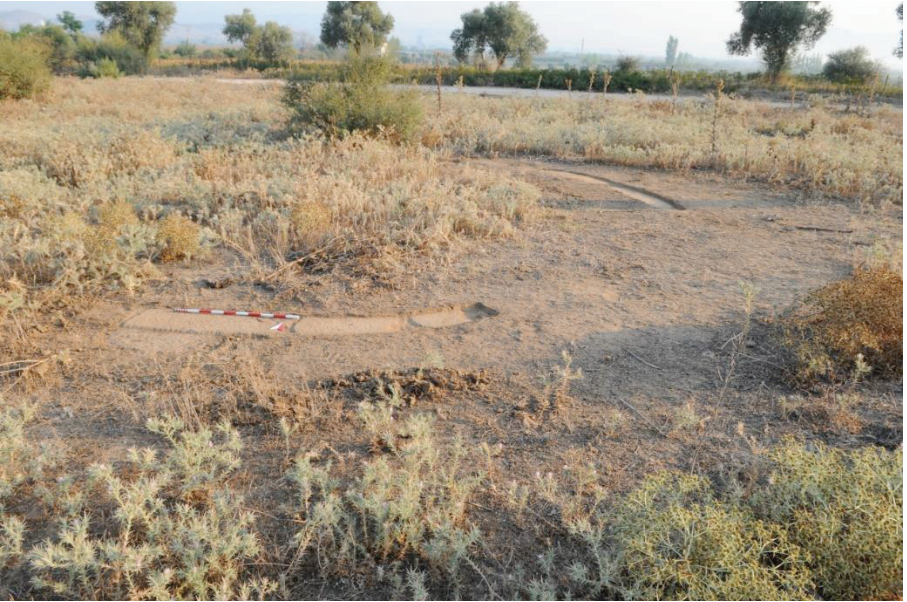

Foto. 16: Kilise (?)